

ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДИ, СВІТУ І КОСМОСУ

УДК 392:502.175(477)(043.3)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-2-1>**Шевель Анжеліка Олександрівна**

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Сумського національного аграрного університету
вул. Герасима Кондратьєва 160, Суми, Україна

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЛЮДСТВА

Постановка та актуальність дослідження пов'язана з тим, що сьогодні людство вступило в третє тисячоліття свого розвитку, епоху сучасних технологій, що посилило антропогенний вплив на природу та породило нові пандемічні проблеми й виклики, загощило увагу до традиційних глобальних проблем, розв'язання яких до снаги лише сукупному планетному співтовариству, оскільки нагальною є потреба координації зусиль усіх країн світу.

На жаль, Україна знаходиться на вістрі згаданих проблем, свідченням чому слугують бодай два критерії: з одного боку, скорочення середньої тривалості життя української людини, з іншого – окремі негативні демографічні показники країни загалом. Як пише український дослідник В.С. Крисаченко, «і для нас, нині суціль, глобальна загроза постає не примарою, а повсякденним буттям, із якого лише один вихід – змінити його».

Мета дослідження – пошук шляхів формування нового мислення, нового ставлення як до людини, так і до її довкілля, на засадах якого і можливе розв'язання нагальних проблем природокористування, гармонізація взаємин людини з природою, досягнення стійкого розвитку людства у майбутньому.

Завдання дослідження полягає, по-перше, в аналізі ноосферної традиції В.І. Вернадського; по-друге, у висвітленні концепту ціннісно-сміслового універсуму С.Б. Кримського та пошуку їх взаємозв'язку.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у статті використовуються феноменологічний, герменевтичний, компаративістський, культурно-антропологічний методи дослідження.

Результати дослідження. Розглянуто ноосферну традицію В.І. Вернадського, який зводить сутність ноосфери до узгодженості процесів, які відбуваються у неживій природі, що забезпечується механізмами саморегуляції, наголошує на тому, що узгодженість характеристик природного середовища і суспільства може бути здійснена розумом і волею, що сприятиме збереженню на Землі умов для життя і щастя людей. Визначальним фактором, на думку вченого, є не стихія природного розвитку, а інтелект людини. Проаналізовано концепт ціннісно-сміслового універсуму С.Б. Кримського, який мислиться поза природою, як результат співдружності природи і людини, продукт спільної еволюції планети і цивілізації, що створює етичний порядок. Цей порядок встановлюється в результаті предметної діяльності людини, яка співналаштовується не тільки з природою, а й з космосом, стаючи спочатку гео-, а потім і гео-космо-мірною.

Обґрунтовано важливість і впливовість поглядів українських інтелектуалів на формування нового мислення, нового ставлення як до людини, так і до природи, розв'язання глобальних проблем людства.

Ключові слова: біосфера, глобальна проблема, етичний порядок, екологічна криза, екологічна проблема, ноосфера, ціннісно-смісловий універсум.

Вступ. Проблема взаємодії суспільства і природи є важливим етапом наукового пошуку у вирішенні складних процесів розвитку природи та її складників, природокористування як на планетарному, так і регіональному рівнях.

Природа та суспільство функціонують за своїми законами, які принципово відмінні один від одного. Йдеться про природні і соціальні закони, які вивчаються природничими і суспільними науками, що використовують різні поняття, одиниці виміру тощо. Тут важливого методологічного значення стосовно взаємодії елементів системи «суспільство – природа» набуває думка В. Вернадського, який писав: «Ми не вміємо всі їх звести до цієї єдиної одиниці, не можемо однією одиницею, наприклад, виразити видобуток металу і пального. А тим часом необхідно і можливо звести до єдиної одиниці все... Тільки за цієї умови можна підійти до картини природи, що оточує людину».

Філософським і світоглядним проблемам екології, філософському осмисленню екологічної кризи присвятили праці провідні українські науковці: М. Тарасенко, Т. Гардашук, Ф. Канак, М. Кисельов, В. Крисаченко, Л. Сидоренко та інші, феномен української культури та специфіку її буття в сучасному світі досліджують представники сучасної української філософської думки – В. Шинкарук, С. Бистрицький, С. Пролєєв, В. Горський, В. Малахов, І. Бичко. Аналіз моральних цінностей сучасного українського суспільства здійснено в наукових працях С. Кримського, В. Васютинського, М. Боришевського, О. Балакіревої, Л. Мисіва, А. Ручки, Г. Ситніка, Ю. Сурміна та інших. Для вітчизняного наукового товариства проблема розв'язання глобальних проблем стала актуальною у зв'язку із осмисленням питання буття сучасного українського соціуму в умовах суцільної трансформації.

Втім, нам видається недостатньо розробленою проблема філософського осмислення глобальних проблем людства.

Глобальні проблеми – це особливий рядок соціальних явищ і процесів у сучасному світі, які за масштабами і значущістю вирізняються загальнопланетарним характером та пов'язані з життєвими інтересами народів світу і можуть бути вирішені шляхом взаємодії усіх країн світу.

Так, керівники «Римського Клубу» і його провідні експерти дійшли однозначного висновку про неминучість корінної зміни парадигми розвитку нашої цивілізації. Жорстка критика капіталізму, неприйняття фінансових спекуляцій, відмова від матеріалізму і спрощеного розуміння світу, заклик до альтернативної економіки, «нового Просвітництва», духовно-морального світогляду, єдиної планетарної гармонійної цивілізації – такий нині порядок майбутнього розвитку, пропонується Римським клубом.

Римський клуб нещодавно представив нову доповідь «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети», приурочений до свого піввікового ювілею. Потенційно це один з найважливіших документів нашого часу. Римський клуб залишається основним майданчиком, що формулює повістку відповідального глобалізму і стійкого розвитку, і орієнтиром для значної частини світової еліти. Хоча доповіді від імені Клубу випускаються регулярно – всього з 1968 їх вийшло більше сорока – майже всі вони позиціонуються як роботи, адресовані Клубу і підтримані ним. «Come On» – це друга за п'ятдесят років доповідь, що виражає консолідовану позицію Клубу, отже, її публікація є досить унікальною подією.

У доповіді наголошується, що в майбутньому головним питанням стануть «філософські коріння поточного стану світу». Світ знаходиться в небезпеці і порятунок лежить у зміні світогляду.

Відправною точкою для авторів служить концепція «повного світу», запропонована американським екологом і економістом Германом Дейлі. Людська цивілізація сформувалася в умовах «порожнього світу» – світу незвіданих територій і надлишку ресурсів. Превалюючі релігії, політичні ідеології, соціальні інститути, звички мислення все ще лежать в ньому. В реальності ж людство увійшло в «повний мир», заповнений по вінця, з вельми неясними перспективами подальшого розширення кордонів. Якщо і далі продовжувати жити за правилами «порожнього світу», колапс не змусить довго чекати.

Доповідь складається з трьох частин: перша покликана продемонструвати всю глибину нинішньої кризи і тенденцію до її посилення; друга присвячена критиці домінуючого світогляду

і викладу альтернативної філософії «нового Просвітництва»; третя частина містить практичні рішення проблем, окреслених у перших двох частинах. Вираз “Come On” несе два значення – «не намагайся мене обдурити» і «приєднуйся до нас».

Мета та завдання. Метою пропонованої статті є – пошук шляхів формування нового мислення, нового ставлення як до людини, так і до її довкілля, на засадах якого і можливе розв’язання нагальних проблем природокористування, гармонізація взаємин людини з природою, досягнення стійкого розвитку людства у майбутньому. Поставлено завдання: по-перше, у аналізі ноосферної традиції В.І. Вернадського; по-друге у висвітленні концепту ціннісно-сміслового універсуму С.Б. Кримського та пошук їх взаємозв’язку.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у статті використовуються феноменологічний, герменевтичний, компаративістський, культурно-антропологічний методи дослідження.

Результати. Стрімка глобалізація суспільного життя вимагає від сучасної людини здійснення філософського синтезу картини світу, гуманістичного духовно-етичного усвідомлення людини, як суб’єкта і самоцілі історичного прогресу, осмислення глобальних проблем сучасності, науки, суспільного господарства, етичних принципів культури світу. Так, можливість вирішення нових соціальних проблем, породжених інформаційною революцією, філософ Сергій Борисович Кримський пов’язує з виробленням колективної планетної свідомості, на підставі якої виникне діалог у масштабі планети на кооперативній основі. «Ця інформаційно-кооперативна основа соціального інтелекту нашого часу розкриває оперативні-процедурні можливості нового мислення і дає можливість зв’язати його як із новими типами соціально-культурної діяльності, так і з теорією рішень – прикладною методологією подолання проблемних ситуацій, породжених науково-технічною революцією» [1, с. 45].

Наріжними підвалинами нового мислення можуть стати наукові та філософські узагальнення сучасної біосферології, одним з засновників котрої є український мислитель ХХ ст., засновник Української Академії наук, Національної книгозбірні Володимир Іванович Вернадський.

Вчення про перехід біосфери в ноосферу – вершина творчості В.І. Вернадського. Під час розробки цього вчення він поєднав геологічний, біологічний та соціально-історичний матеріал. Сутність ноосфери можна сформулювати так: якщо узгодженість процесів, які відбуваються у неживій природі, забезпечується механізмами саморегуляції, то узгодженість характеристик природного середовища і суспільства може бути здійснена розумом і волею. Тобто йдеться вже про руйнівне втручання в природу, а не про наукове обґрунтоване збереження на Землі умов для життя і щастя людей. Визначальним фактором має бути не стихія природного розвитку, а інтелект людини.

Вчений розглядав ноосферу як майбутній стан біосфери, оскільки людство ще далеке від такого стану. В своїй останній праці «Кілька слів про ноосферу» він визначив деякі загальні умови, необхідні для створення ноосфери, зокрема: людство має стати єдиним в інформаційному й економічному зв’язках; ноосфера – явище загально планетарне, тому людство має прийти до цілковитої рівності рас, народів тощо; ноосфера не може бути створена до припинення війн на Землі.

Теорія ноосфери сформувалася в 20–30-х роках ХХ ст., коли світ складався з трьох взаємопов’язаних елементів: природа – людина – суспільство. До них потім приєднується ще один суттєвий елемент – техніка, яка створена людиною і яка стала головним чинником змін на планеті, особливо з початком наприкінці 50-х років науково-технічної революції як велетенського якісного стрибка у розвитку як науки, так і техніки. Це спричинило екологічну проблему – одну з найнебезпечніших з-поміж глобальних проблем людства. Почалась руйнація гармонії відносин між людьми і їхнього ставлення до природи [5, с. 47].

У класичних викладах концепції ноосфери маємо оптимістичний погляд на майбутнє. Проте, як відомо, для реалізації будь-яких законів буття потрібні не лише достатні, але й необхідні умови та чинники. Оскільки ж мовиться про людське суспільство, там на реалізацію природ-

них законів накладається активність соціуму. Тому природна необхідність має поєднатися із соціальною доцільністю. Інакше кажучи, людська діяльність може слугувати своєрідним підсилувачем природних процесів, але може бути і їх гальмом чи збурювачем. Тоді діяння людини вступають у протиріччя з біосферним устроєм і наслідок для цивілізації може бути дуже неприємним [4, с. 18].

Слідом за В.І. Вернадським і продовжуючи його ноосферну традицію в розумінні людського буття, необхідності залучення розуму в систему природи, філософ Сергій Борисович Кримський показав механізми трансформації мислення загалом і методологічної свідомості науки зокрема. Він писав, що оскільки людина вписана в Універсум, вона засвідчує не лише наявну, а й потенційну реальність і в такий спосіб вона впливає і на мультівсесвіт можливих світів. На його переконання, «у множині світопорядку людський світ виступає як актуалізація потенційної моці всього Універсуму. Універсум тим самим виявляється вище людини через саму людину, а єдність світу розпізнається аналогічно до того, як через множинність ликів (відображень) встановлюється їхня причетність одному дзеркалу.

Для сучасної філософії, якщо інтерпретувати її головне питання з погляду єдності мислення і буття, ціннісно-смысловий універсум є предметним полем фундаментальної філософської проблематики.

Під ціннісно-смысловим універсумом «мається на увазі єдиний порядок буття, тому що ціннісно-смыслова діяльність розкриває ту єдність екології, онтології і праксеології, яка забезпечує міцне єдність цивілізаційних систем».

За Кримським, ціннісно-смысловий універсум «включає три підсистеми: 1) природу в ракурсі її інформаційних можливостей, виражених у ноосфері; 2) цивілізацію в ракурсі її культурних потенцій і практичних реалізацій; 3) монадності буття в ракурсі ціннісно-смыислової діяльності індивідуального соціуму (етносу або особистості)».

У Кримського ціннісно-смысловий універсум мислиться поза природою: «сам ціннісно-смысловий універсум – результат співдружності природи і людини, продукт спільної еволюції планети і цивілізації». Очевидно, що в заявленій позиції абсолютно очевидно вплив і ноосферних ідей В.І. Вернадського. Крім того, Кримський говорить не про символічний порядок, а про порядок етичний. Цей порядок встановлюється в результаті предметної діяльності людини, «яка реалізує в системі цивілізації ноосферну відповідь на космічний запит розуму». Людина в своїх пошуках етичного порядку співналаштовується не тільки з природою, а й з космосом, стаючи спочатку гео-, а потім і – гео-космо-мірною [1, с. 6].

Екофілософ А. Єрмоленко наголошує, що прикро спостерігати, як ми, прикрашаючи самих себе, свою домівку, так недбало ставимося до свого довкілля, забуваючи, що воно також є нашим помешканням, як і весь світ. Спотворюючи своє довкілля, ми водночас спустошуємо і наші серця, і наші душі, і наш розум. Тому екологічна криза, яку ми переживаємо нині, є свідченням кризи моральної. Адже природне довкілля – це умова нашого життя у світі, а етика – це умова нашого людського життя у світі. А разом вони визначають життя людини загалом як універсальної істоти у Всесвіті [2, с. 234].

Людство має два способи використання природного потенціалу – неорганічний та органічний. Наприклад, з появою гігантських колгоспів та радгоспів в Україні ми маємо гігантські терени, які засіяно монокультурами. Для їх підтримання необхідне постійне втручання людини. Однак монокультура все одно виснажує ґрунт. У нормальних біоценозах ґрунт відновлюється за рахунок різноманіття рослинного та тваринного світу. Таке різноманіття має органічний характер, тобто кожен вид знаходиться у взаємозалежності від інших, його органічно вписано до цілісної екосистеми. Ніде у світі природним шляхом не може бути створено гігантських теренів монокультури. Тільки людина створює такі ландшафти.

За взаємодії людини і природи можливі дві стратегії екофобна, яка має на меті повне перетворення природи, підкорення її завданням людини, та екофільна, яка передбачає включення до екологічного комплексу людини як її складової. Саме таку форму нам демонструє традиційний спосіб адаптації та природокористування українського народу, який є автохтоном

на своїй території і, отже, тривалий час мав змогу сформувати достатньо високу екологічну культуру [4, с. 547].

Висновки. Дослідження шляхів формування нового мислення, нового ставлення як до людини, так і до її довкілля, розв'язання глобальних проблем людства є важливим у теоретичному і практичному сенсах. У цьому контексті соціально-екологічна методологія дає раціональний підхід до кількісного виміру взаємних зв'язків у системі «суспільство – природа». «Жива речовина» (В. Вернадський) – найбільш тендітний елемент підсистеми, з яким пов'язана більшість проблем охорони навколишнього середовища. Поміж природою і суспільством виникає речовинно-енергетичний інформаційний обмін, як це має місце і всередині самих підсистем.

Проте рушійні сили, що викликають цей обмін, різні. Якщо в підсистемі «природа» діють природні сили, то в підсистемі «суспільство» – соціально-економічні. За їх взаємодії виникає складна система соціально-екологічних, економічних відносин. Прямі й зворотні зв'язки цих двох підсистем реалізуються безпосередньо через людину, її біологічні зв'язки з природою і через суспільні, соціально опосередковані зв'язки, через виробничу діяльність людини.

Людина – не просто природна, а соціоприродна істота, яка пов'язує неорганічну і органічну форми руху матерії з соціальною. Як живий організм вона є невіддільною частиною природи, біосфери, зв'язана з нею. Людина знаходиться у безпосередній залежності від навколишнього середовища, від природного співтовариства, що склалось, від «живої речовини» біосфери. Проте в цій формі матеріальних, екологічних відношень вона підкоряється природним законам біосфери. Порушення їх може призвести до незворотних процесів.

Якщо розглядати природу і суспільство як складники єдиної системи, то можна стверджувати, що їх розвиток підпорядкований як загальним для всієї системи, так і специфічним, притаманним кожній підсистемі законам. При цьому природні закони мають більш універсальний характер, оскільки багато з них діють і в суспільстві. Тому життєздатною може бути лише та суспільно-економічна система, закони якої не вступають у нерозв'язні суперечності із законами природи.

Отже, доля майбутнього Цивілізації залежить від узгодженості людино-природних відносин, узгодженості країн у розв'язанні глобальних проблем. І навіть більше, мову треба вже вести про зміну моральних парадигм людства, про заміну самого вектора розвитку, де основною є парадигма: «економічним є лише те, що є Природа сама по собі вже не в змозі нейтралізувати результати господарсько-економічної діяльності людини і суспільства. Ставши «геологічною силою» (В. Вернадський), людство підкорило такі явища, які, вийшовши з-під його контролю, можуть покласти початок знищенню всього живого. Виявилось, що людство не завжди в змозі спрямовувати у потрібне русло сили, які воно породжує, і належним чином контролювати процес цивілізованого суспільного розвитку. До того ж негативні зміни, що накопичуються в природі, за багатьма найважливішими параметрами дедалі більше наближуються до критичної позначки. Отже, часові межі вирішення глобальних проблем жорстко детерміновані, і тому ідеї «нового Просвітництва», фундаментальної трансформації мислення, результатом якої має стати цілісний світогляд, гуманістичний, але вільний від антропоцентризму, відкритий для розвитку, але цінуючий стійкість і піклування про майбутнє, підвалини якого закладені українськими вченими В.І. Вернадським та С.Б. Кримським, є дуже важливими.

Список використаних джерел

1. Дротянко Л.Г. Наука як феномен культури у філософській спадщині С. Б. Кримського. Вісник Нау. Серія: Філософія. Культурологія. Київ, 2015. № 2 (22). С. 10–13
2. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи : монографія. Київ : Лібра, 2010. 416 с.
3. Ернст Вайцеккер, Андерс Вейкман. «Come on! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети Доповідь Римському клубу». 2019. 279 с.
4. Крисаченко В.С., Мостяєв О.І. Україна: природа і люди. Київ : НІСД, 2002. 623 с.
5. Сова А. Вчення В.І. Вернадського про біосферу та перехід, становлення її в ноосферу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія. Київ, № 3(62). 2013. С. 47–50.

References

1. Drot'yanko L.G. (2015) Nauka yak fenomen kulturi u filosofskij spadshini S.B. Krymskogo [Science as a cultural phenomenon in the philosophical heritage of S.B. Krymsky]. Visnik Nau. Seriya: Filosofiya. Kulturologiya. Kyiv : № 2 (22). 10-13 (in Ukrainian).
2. Yermolenko A. M. (2010) Socialna etika ta ekologiya. Gidnist lyudini – shanuvannya prirodi [Social ethics and ecology. Human dignity - respect for nature] : monografiya : Kyiv : Libra, 416 p. (in Ukrainian).
3. Ernst Ulrih fon Vajczeker, Anders Vijkman (2019) «Come on! Kapitalizm, nedalekoglyadnist, naseleennya i rujnuvannya planeti Dopovid Rimskomu klubu» [«Come on! Capitalism, short-sightedness, population and the destruction of the planet Report to the Club of Rome]. 279 p. (in Ukrainian).
4. Krisachenko V.S. (2002) Ukrayina: priroda i lyudi [Ukraine: nature and people]. Kyiv : NISD. 623 p. (in Ukrainian).
5. Sova A. (2013) Vernadskogo pro biosferu ta perehid, stanovlennya yiyi v noosferu [The teachings of V.I. Vernadsky on the biosphere and the transition, its formation in the noosphere] Visnik Kiyivskogo nacionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Geologiya. Kyiv : № 3(62). 47-50. (in Ukrainian).

Shevel Anzelika Oleksandrivna

Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Philosophy and Social-Humanitarian Disciplines
Sumy National Agrarian University
160, Herasyrna Kondratieva str., Sumy, Ukraine

PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF GLOBAL PROBLEMS OF HUMANITY

The formulation and relevance of the study is due to the fact that today mankind has entered the third millennium of its development, the era of modern technology, which has increased the anthropogenic impact on nature and created new pandemic problems and challenges, sharpened attention to traditional global problems. Strength only to the planetary community as a whole, as there is an urgent need to coordinate the efforts of all countries of the world. Unfortunately, Ukraine is at the forefront of these problems, as evidenced by at least two criteria: on the one hand, the reduction in life expectancy of ukrainians, on the other – the negative negative demographics of the country as a whole. According to the Ukrainian researcher V.S. Kryshachenko and for us, nowadays, the global threat is not a ghost, but an everyday being, from which there is only one way out – to change it.

The purpose of the study is to find ways to form a new way of thinking, a new attitude to man and his environment, on the basis of which it is possible to solve urgent problems of nature, harmonization of human relations with nature, achieving sustainable human development in the future.

The task of the study: is, first, to analyze the noosphere tradition V.I. Vernadsky; secondly, in highlighting the concept of the value-semantic universe of S.B. Krymsky and the search for their relationship.

Research methods. Phenomenological, hermeneutic, comparative, cultural and anthropological research methods are used in the article to solve the set tasks. Research results. The noosphere tradition of V.I. Vernadsky is considered, who reduces the essence of the noosphere to the coherence of processes occurring in inanimate nature, provided by mechanisms of self-regulation, emphasizes that the coherence of the characteristics of the environment and society can be achieved by reason and will, which will help preserve life and happiness. According to the scientist, the determining factor is not the element of natural development, but human intelligence. The concept of S.B. Krymsky's value-semantic universe, which is conceived outside nature as a result of the commonality of nature and man, a product of the joint evolution of the planet and civilization, which creates an ethical order, is analyzed. This order is established as a result of the objective activity of man, which coexists not only with nature but also with space, becoming first geo-, and then – geo-space-dimensional. The importance and influence of the views of Ukrainian intellectuals on the formation of new thinking, a new attitude to man and nature, the solution of global problems of mankind are substantiated.

Key words: biosphere, global problem, ethical order, ecological crisis, ecological problem, noosphere, value-semantic universe.